

TERENUL ETNOGRAFIC ÎN CONCEPȚIA ȘTEFANIEI CRISTESCU-GOLOPENȚIA

COSMINA TIMOCE-MOCANU*

ABSTRACT

THE PROFILE OF A FIELD RESEARCHER: ȘTEFANIA CRISTESCU-GOLOPENȚIA

This article deals with Ștefania Cristescu Golopenția's unique profile in the history of social research in Romania. We are taking into consideration Șt. C.-G. training for field research, her participation in the monographic campaigns led by D. Gusti, the texts that resulted from her field research, and her theoretical and methodological concept of the fieldwork.

Keywords: Ștefania Cristescu, the Sociological School of Bucharest, monographic campaign, charming, magic rituals, fieldwork.

Într-o scrisoare pe care i-o expediază din Făgăraș, la 19 august 1933, lui Anton Golopenția, aflat la București, Ștefania Cristescu notează:

„Pentru mine, o culegere e lucru mai grav și mai serios decât o redactare”¹.

Raportată strict la episodul epistolar din care face parte, propoziția exprimă trăirea dureroasă de către autoarea ei a momentului dezagregării monografiei sociologice, fiind o meditație amară asupra rostului pe care ea l-a avut și-l mai avea într-însa. Văzută astăzi, cu o privire recalibrată de cele opt decenii scurse de la acel episod, destăinuirea pare a sintetiza un soi de *credo* al celei ce a fost *cercetătoarea* și *omul* Ștefania Cristescu-Golopenția.

Îmi propun, în cele ce urmează, conturarea profilului aparte pe care l-a avut Ștefania Cristescu-Golopenția în istoria cercetărilor sociale din România, urmărind: procesul formării sale pentru cercetarea de teren, participarea la campaniile monografice și maniera sa de lucru pe teren, modul în care rezultatele cercetărilor sale au fost textualizate și gradul în care opera sa implică o concepție teoretico-metodologică proprie.

* Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române”, Cluj-Napoca.

¹ Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară*. Scrisori primire și trimise de... (1932–1950), vol. II (Ștefania Cristescu-Golopenția). Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, *Introducere și note de Sanda Golopenția*, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 177.

Demersul meu este posibil prin recursul, pe lângă sursele clasice, adică textele profesionale – volume, articole, recenzii, chestionare, comunicări în cadrul conferințelor – pe care Ștefania Cristescu-Golopenția le-a elaborat și publicat în perioada 1932–1957², la sursele documentare revelate în ultimii ani.

Este vorba, în primul rând, de texte ținând tot de sfera sociologiei și etnologiei, la care cercetătoarea a lucrat în deceniul patru al secolului douăzeci, nereușind, din cauza unor factori contextuali, să le finalizeze și să le tipărească. Mii de fișe de teren (de informatori, de formule orale ori cu conținut lingvistic), câteva planuri, menite să-i servească Ștefaniei Cristescu în culegerile de teren ori în redactare, precum și ciornele unor prelegeri au fost introduse, cu măiestrie și profesionalism, în circuitul științific³, de către Sanda Golopenția.

Am, apoi, în vedere categoria textelor de ordin intim, personal, din care face parte jurnalul Ștefaniei Cristescu, ce documentează lapidar perioada celui de-al doilea stagiu parizian, a vacanței, la Leipzig și Berlin, cu Anton Golopenția, de la finalul verii anului 1934, a examenului de capacitate (1935–1936) și a căutării unui loc de muncă, precum și însingurarea pe care au adus-o unele zile ale anului 1977. Întâmplările consemnate în jurnal sunt întregite și luminate prin lectura schimbului epistolar pe care Ștefania Cristescu l-a avut sporadic cu prietenii și colegii ei de generație ori, constant și susținut, între 1932 și 1950, cu Anton Golopenția – prietenul, logodnicul și, apoi, soțul ei. Aceste dialoguri epistolare sunt unice în spațiul editorial românesc nu doar datorită statutului lor de „experiență epistolară radicală”⁴, frumuseții, candorii și adâncimii la care dezbat viața, ci – din perspectiva mizelor studiului pe care îl realizez – pentru că ele, atât de accentuat biografice, îmi permit să refac în pași mărunți traiectul profesional al Ștefaniei Cristescu, cu intuițiile, dibuirile, construcțiile, revelațiile și certitudinile teoretico-metodologice privitoare la cercetarea de teren. În plus, la o lectură focalizată strict pe evenimential, avem acces la mersul cercetărilor de teren pe care monografiștii le-au desfășurat în perioada 1932–1938.

² O listă a acestora poate fi consultată în Ștefania Cristescu-Golopenția, *Sporul vieții. Jurnal, studii și corespondență*. Text stabilit, *Introducere și note de Sanda Golopenția*, București, Paideia, 2007, p. 30–31.

³ Este vorba, spre exemplu, de volumul bazat pe cercetările monografice din Basarabia, la a cărui redactare Ștefania Cristescu se gândise nu doar în 1932, la scurt timp după desfășurarea acestora, ci și în alte două momente de tensiune monografistă, în verile anilor 1933 și 1938, editat, în 1984, la Providence, de Sanda Golopenția, în forma *Descânțece din Cornova-Basarabia* și retipărit sub titlul *Descântatul în Cornova-Basarabia*. Volum editat: *Introducere și note de Sanda Golopenția*, ediția a doua revăzută și adăugită, Paideia, București, 2003. Cf. Dimitrie Gusti și colaboratorii, „Cornova 1931”, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás, Vasile Șoimar, Editura Quant, Chișinău, 2011.

⁴ Sanda Golopenția, „Introducere”, în Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 23: „[...] scrisorile sunt pentru cei doi tineri forma lor de viață împreună. Corespondența aceasta existențială reprezintă o experiență epistolară radicală. Neputându-și articula exterior existențele, A. G. și Șt. C. le adâncesc, fiecare pentru celălalt, convertind scrisorile în ofrandă, inserând în ele notații de jurnal și cofesiuni”.

În al treilea rând, am în vedere cele câteva *Note pentru o emisiune radiofonică*⁵, pe care Ștefania Golopenția le-a scris în vederea unui interviu realizat de Iordan Chimet în anii 1970, text ușor recuperabil în sfera antropologiei reflexive, tocmai pentru că oferă, cu maturitate și sinceritate, un bilanț al întregii activități științifice, jalonat de principalele momente ale căutării *drumului și rostului* în cercetarea monografică.

La aceste categorii de surse, adaug istoriile orale⁶ ale Școlii sociologice de la București ori dezbaterile recente⁷ asupra acesteia, care fac vizibil contextul monografiilor sociologice și statutul lor aparte între cercetările sociale românești centrate pe lumea rurală ori permit relaționarea cu macrocontextul istoric și social-politic.

„CÂT DESPRE ACTIVITATEA MEA DE ȘCOLĂRIȚĂ...” – ANII FORMĂRII PROFESIONALE

Aflată, în 1934, cel de-al doilea an al bursei de studiu la Paris, Ștefania Cristescu vorbește, în cadrul seminarului lui Jean Marx, despre modelul cercetării monografice, arătând, între altele, că există trei tipuri de cercetători de teren: cei bine pregătiți din punct de vedere teoretic, dar care, pe teren, nu fac decât să-și caute material ilustrativ pentru propriile teorii, cei care lucrează bine pe teren, dar nu au instrumentarul teoretico-metodologic pentru a interpreta datele de teren și, în sfârșit, cei care au:

*„o bună pregătire teoretică [...] însoțită de darul, răbdarea și dragostea pentru o cercetare concretă”*⁸.

Nu încapă nicio îndoială că Ștefania Cristescu face parte din ultima categorie. Că avea „sânge de cercetător”⁹ și calități precum răbdare și dragoste, voi evidenția în ultima parte a studiului meu. Rămâne de discutat, în linii foarte generale, aspectul pregătirii sale teoretice, exclusiv pe componenta cercetării de teren.

⁵ Ștefania Cristescu-Golopenția, „Note pentru o emisiune radiofonică despre cercetarea monografică, realizată în anii 1970”, în Idem, *Sporul vieții*, ed. cit., p. 529–533.

⁶ Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*. Interviu cu H.H. Stahl, Editura Paideia, București, 2000; Idem, *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*, Printech, București, 2001; Idem, *Sala luminoasă*. Primii monografiști ai Școlii gustiene, Paideia, București, 2003; Idem, *Parcurs întrerupt: discipoli din anii '30 ai Școlii gustiene*, Paideia, București, 2006.

⁷ Sanda Golopenția (coord), „Secolul 21”, nr. 1–6/2012: *Școala sociologică de la București*; Zoltán Rostás (coord), „Transivania”, nr. 10–12/2012: *Despre Școala gustiană – altfel*.

⁸ Ștefania Cristescu, „Studiul monografic al satului românesc”, în Idem, *Sporul vieții*, ed. cit., p. 101.

⁹ Expresia îi aparține lui Anton Golopenția, fiind folosită într-un eseu pentru a desemna eforturile cognitive ale monografiștilor de vocație spre a se apropia de și a „pricepe” domeniul lor de investigare. Cf. Anton Golopenția, „Un sat basarabean”, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 510–519.

Între anii 1927 și 1930, Ștefania Cristescu a făcut studii universitare la Facultatea de Litere și Filosofie din București, începându-și formarea ca lingvistă, cu profesorul Ovid Densusianu, la al cărui Seminar de filologie fusese bursieră. Tânăra studentă trebuie să fi venit, așadar, în contact cu ideile de cercetare, vechi de aproape două decenii, pe care Densusianu le sintetizase în lecția de deschidere a cursului de Istorie literară, din 9 noiembrie 1909, intitulată *Folklorul. Cum trebuie înțeles*. El concepea lingvistica drept disciplină tutelară pentru folclor și prevedea ca acțiunile de culegere să țină seama nu doar de categoriile folclorice tradiționale, ci și de „faptele de actualitate”, motivând că:

„cineva nu trăiește numai din ce moștenește, ci și din ce se adaugă pe fiecare zi în sufletul lui, și aceasta este mai ales partea ce merită să fie explorată”¹⁰.

Ulterior, în anul 1920, printr-un program prezentat în ședința Secției literare a Academiei Române, filologul expusese un plan de construcție instituțională, rămas fără sorți de izbândă, care stipula ca viitoarele cercetări de teren să se extindă în regiunile mai puțin sau deloc explorate (Maramureșul, Nordul Transilvaniei, Basarabia, Dobrogea), să fie date în grija specialiștilor, iar publicarea să se facă numai după examinarea critică a materialului, în transcriere dialectală, considerând că acest material „va înlesni înființarea unei arhive folclorice”¹¹. Ștefania Cristescu trebuie să fi moștenit de la Ovid Densusianu o întreagă metodologie de cercetare lingvistică, înțelegând, în același timp, limitele pe care, privit din perspectivă sociologică, acest tip de demers le presupunea:

„Nu suntem folcloriști. Nu culegem formula pentru ea însăși. Ne întrebăm de fiecare dată la ce servește, care e scopul urmărit, care [sunt] condițiile în care se realizează. Într-un cuvânt, urmărim întotdeauna rolul ei în viața socială a satului”¹².

Cel de-al doilea an de facultate marchează, pentru Ștefania Cristescu, „fuga în sociologie”, îndepărtarea de Densusianu și începutul activității de monografistă. În anii 1970, ea își amintește de mândria resimțită când fusese aleasă să participe la campania monografică de la Drăguș, din anul 1929, pe care o identifică drept perioadă a uceniciei și a căutării drumului în cercetare, încă puternic marcată de pregătirea sa lingvistică:

„Primul contact al meu cu satul. [...] Ucenicie. Folclor. Filologie. Obiceiuri. Oriunde eram solicitată. Dornică să învăț. Convorbiri cu Stahl, Brăiloiu, Herseni (care era din regiune) [...] Colaborare cu Mihai Pop. Dar îmi

¹⁰ Ovid Densusianu, „Folklorul. Cum trebuie înțeles”, în *Flori alese din cântecele poporului. Vieța păstorească în poezia noastră populară. Folklorul. Cum trebuie înțeles. Graiul din Țara Hațegului*, ediție îngrijită și prefațată de Marin Bucur, Editura pentru Literatură, 1966, București, p. 35–55.

¹¹ Analele Academiei Române, XL (1920), p. 154–155, *apud* Ion Mușlea, *Academia Română și folklorul*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, I (1932), p. 1–7.

¹² Ștefania Cristescu-Golopenția, *Studiul monografic al satului românesc*, p. 106.

căutam drumul. M-au atras descântecele, în primul rând «filologic». Sala luminoasă. Discuțiile. Moment revoluționar în viața mea»¹³.

Oricât de schematic, aceste însemnări arată că deprinderea de către Ștefania Cristescu (dar și de către alți monografiști) a tehnicii cercetării monografice s-a făcut chiar în „laboratorul viu”¹⁴ care era – potrivit lui Dimitrie Gusti – terenul, investit contextual cu statutul de „școală de sociologie”, așa cum va remarca, peste ani, Henri H. Stahl:

„Am spus că monografia... toată lumea știa, era o frază repetată... monografia este o școală de învățat sociologie. E școală ca vasul «Bricul Mircea», nu transportă nici personal, nici mărfuri. [...] O spuneam în mod clar. Acolo trebuie să-i învățăm pe oameni ce-i sociologia. Și acum cred că nu poate cineva să învețe sociologia, dacă nu are practică de teren. Până nu ai făcut tu însuși cercetări, nu ai simțul critic față de valoarea informației»¹⁵.

Imersiunea în monografie, sfatul de seară al monografiștilor, desemnat cu celebra sintagmă „sala luminoasă”¹⁶, și discuțiile cu veteranii echipei gustiene au învățat-o rapid pe Ștefania Cristescu atât sistemul teoretic gustian, cât și modul de lucru monografic pe care acest sistem îl fundamenta, astfel încât, în următoarele două campanii, ea își delimitează o problematică proprie de interes, anume magia. Dacă în terenul său de ucenicie, tânăra monografistă se apropie – studiind descântecele din punct de vedere lingvistic – de nivelul mai degrabă textual al fenomenelor magice, cercetările de la Runcu (1930) și mai ales de la Cornova (1931) o orientează mai ales înspre perfectarea metodologiei de cercetare a rolului pe care aceste fenomene îl dețin în viața socială.

Căștigându-și în această manieră dioptrii de sociolog, Ștefania Cristescu solicită, la îndemnul lui Anton Golopenția, o bursă la Paris, cu scopul declarat de a aprofunda aspectele sociale ale cercetării lingvistice. O scrisoare pe care i-a trimis-o lui Gusti la 14 decembrie 1932, indică disciplinele pe care le urmează și pe titularii lor:

„Abia ajunsă aici, mai înainte chiar de a face cunoștință cu Universitatea, așa cum dictează legile începutului unui an școlar, am și fost invitată la d-l Prof. Bouglé la o ședință a Institutului de Sociologie și, până să bag bine de seamă, eram gata prezentată d-lor Prof. Mauss, Lévi-Bruhl, Simiand,

¹³ Idem, „Note pentru o emisiune radiofonică despre cercetarea monografică, realizată în anii 1970”, p. 530.

¹⁴ Dimitrie Gusti, „Sociologia românească, știință a realității sociale”, în D. Gusti, T. Herseni, H. H. Stahl, *Monografia – teorie și metodă*, Paideia, București, 1999, p. 51.

¹⁵ Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, p. 93.

¹⁶ Idem, *Sala luminoasă*, p. 5: „Sala luminoasă a fost sfatul, seminarul de seară al monografiștilor conduși de Dimitrie Gusti în campaniile de vară, începând din anii '20. A fost spațiul și timpul *brainstorming*-ului celor strânși în jurul Profesorului în campaniile anuale de la Goicea Mare, Rușețu, Nerej, Fundu Moldovei, Drăguș, Runcu și Cornova”.

Maunier... [...] Ca studentă a Sorbonei audiez cursurile de Sociologie ale Prof. Bouglé, care se ocupă îndeaproape de tot ce fac. Lucrez apoi la Lingvistică cu Prof. J. Vendryès la École Pratique des Hautes Études și cu Prof. M. Cohen (Metode de culegeri lingvistice, înregistrări...) la Institutul de Etnologie; Etnografie, cu Prof. Mauss și Rivet. Prof. Maunier, Președintele Societății de Folclor Francez și Colonial, m-a invitat la ședințele acestei Societăți unde, pe lângă ocazia de a cunoaște de aproape organizarea lucrului de aici, voi avea posibilitatea lucrărilor practice la Muzeul de Etnografie”¹⁷.

Dacă profesorului îi comunică delicat că nu toate cursurile o interesează îndeaproape și că, gândind cu drag la „lucrările noastre vii”, va compensa cu ceea ce va găsi în bibliotecă, prietenului ei de suflet îi mărturisește fără ocol:

„Nu totul însă mă interesează. La J. Marx mă duc din obligație (am avut o recomandare a lui Dupront și el se află foarte îndeaproape interesat de preocupările mele). Cu Vendryès fac «Gramatica comparată a limbilor celtice». Interesul meu destul de tangențial e compensat de bucuria de a cunoaște îndeaproape omul. Meillet nu ține cursuri, iar Delacroix face Psihologie. Sper mai mult în lucrările de bibliotecă. Sunt extrem de mirată că, în Parisul cu așa de mulți studenți, cursuri interesante sunt audiate de cel mult 20 (la Vendryès sunt singura fată pe lângă șapte băieți). În orice caz, Anton, de n-ar fi decât entuziasmul și interesul pe care-l provoacă cercetările noastre, și tot ar trebui să le socotesc cu mult deasupra lucrurilor de aici”¹⁸.

Sociologia gustiană – în care era pregătită Ștefania Cristescu – era concepută ca știință a „realității sociale”, care uza de metoda monografică pentru a cerceta, făcând apel la cât mai mulți specialiști, unități sociale concrete cu scopul descoperirii condițiilor de producere a fenomenului social până la explicarea mecanismului de funcționare și înțelegere intuitivă a sensului adânc obiectiv pe care îl cuprinde”¹⁹. În ceea ce privește formarea pe componenta cercetării de teren, stagiul parizian îi oferă Ștefaniei Cristescu modele radical diferite față de cele în care era inițiată, cel puțin în privința mizelor cercetării:

„Aici, dintre cursurile-lucrări practice care m-au interesat mai de aproape, au fost cel al lui M. Mauss la École Pratique des Hautes Études – Etnologie asiatică, interpretare de material; de curând s-au început la Muzeul Trocadéro lucrări practice, cu scopul de a da îndrumări esențiale de cercetare la teren și de organizare a unui muzeu, la întoarcere. Foarte interesante, îndrumările de cercetare a limbii la teren ale lui M. Cohen,

¹⁷ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Sporul vieții*, p. 317.

¹⁸ Idem, *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 87.

¹⁹ D. Gusti, *op. cit.*, p. 54.

*precum și interpretările lingvistice ale lui Leenhardt asupra unor texte neo-caledoniene culese de el*²⁰.

Un paradox de care trebuie să se fi lovit bursiera româncă era acela că un curs practic de metodologia cercetării de teren era predat de Marcel Mauss, un specialist format exclusiv în bibliotecă și care-și elabora lucrările de sociologie comparativă²¹ pe baza unor descrieri etnografice detaliate la care ajungea prin intermediul lecturii. Fără a avea acces la notele de curs ale Ștefaniei Cristescu, putem bănuși că ideile transmise de Mauss studenților săi din anii 1932–1934 erau, în bună parte, cele adunate, cincisprezece ani mai târziu²², în celebrul și controversatul *Manual de etnografie*. Exegeții operei lui Mauss au observat că, în cursurile sale, el a rămas fidel tradiției durkheimiene²³ tocmai în preocuparea pentru monografiile exacte și complete, pentru societăți restrânse, cărora li se descriu toate aspectele, în preferința pentru cazuri unice bine studiate. A inovat însă, insistând asupra dimensiunii documentare a cercetării etnografice, realizată printr-o observație „completă”, fără a avea pretenția obiectivității, observație pe care o vedea practică de echipe de etnografi. Însușindu-și toate aceste învățăminte metodologice, Ștefania Cristescu va păstra, multă vreme, ideea că, orientate atât de diferit față de cele românești, cercetărilor franceze le scapă, într-un fel, realitatea:

*„Acum este timpul ca cercetările să îmbrățișeze actualul pe spații largi, pentru constituirea Atlasurilor vieții populare prezente, pe care e păcat să-l pierdem, fugind de faptele ce se desfășoară în aer și soare, de dragul celor închise în cărți prăfuite”*²⁴.

De altfel, chiar examenul cu Mauss, din 16 iunie 1934, îi aduce, singurei studente a acestuia, sarcini total străine de preocupările sale:

*„Îmi făurisem o mulțime de subiecte complicate pe care Mauss ar fi putut să mi le dea. Când secretara mi-a înmănat azi la examen plicul «L'étude de la musique. Plan», am fost puțin deziluzionată. Am făcut, totuși, o foarte simpatică teză, de care sper că Mauss va fi mulțumit. Eram 12 candidați: 11 băieți și eu. Băieții au făcut toți teză de Antropologie, eu singură [de] Etnologie”*²⁵.

²⁰ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Sporul vieții*, p. 332.

²¹ T. H. Eriksen, F. S. Nielsen, *A History of Anthropology*, Pluto Press, 2001, p. 36–54.

²² Camille Tarot, *De la Durkheim la Mauss, inventarea simbolicului. Sociologia și științele religiilor*, traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Timișoara, Editura Amarcord, 2001, p. 417: „[...] nu este o carte «originală», ci, într-un anumit fel, postumă, deoarece prima ediție apărea în 1947, când Mauss pășise deja în întuneric și era uitat de marele public. [...] Mauss a ținut acest curs timp de aproape cincisprezece ani, cu reluări și improvizatii care dădeau fiecăruia ocazia să rețină ce îl interesa”.

²³ *Ibidem*, p. 418–425.

²⁴ Ștefania Cristescu-Golopenția, „Paul Saintyves: Manuel de folklore”, în Idem, *Sporul vieții*, ed. cit., p. 178–179.

²⁵ Ștefania Cristescu, *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 258.

Așa cum rezultă din jurnalul și corespondența Ștefaniei Cristescu, pentru lingviștii francezi, terenul însemna, ca și pentru etnografi, teren *departe*, această depărtare fiind construită fie pe componenta spațială – și-aici intră exotismul teren neo-caledonian al lui Leenhardt, fie pe componenta temporală – și-aici intră cursurile de lingvistică și mitologie celtică. Deși având invitația de a participa ea însăși la un asemenea teren exotic, Ștefania Cristescu nu pare a fi atrasă în mod deosebit de idee, pe care, în însemnările sale, o menționează lapidar și puțin ironic:

„Pe aici vremea e frumoasă cu soare mult. Eu m-am negrit ca un țigan și vreau să plec în India. Dacă vin și la anul la Paris, Institutul de Etnologie s-ar putea să-mi ofere o bursă pentru Noua Caledonie”²⁶.

În schimb, cursurile de filologie și mitologie celtică, din al doilea an de studii la Paris, îi provoacă, celei ce le-a audiat, mulțumire, senzația că se află „pe un drum bun” și reapropierea de lingvistică:

„Fuga mea în Sociologie, oricum, m-a făcut anul trecut să audiez cursuri care mă îndepărtau clipă de clipă mai mult de ceea ce simțeam eu uneori că e drumul meu. Ceva, altceva. [...] M-a împins nu știu cine să audiez cursuri de Lingvistică celtică: Vendryès, Mitologie celtică: Sjoestedt, Le Vase de Gundestrup (mitol[ogie] celtică): Marx. De ce? Nu știu, dar am bucurii neexplicate, mergând regulat, luând note și aflând lucruri pe care nu le știam”²⁷.

La 1 ianuarie 1934, Anton Golopenția răspunde acestor rânduri, argumentând că, în situația în care ea ar opta pentru o specializare în lingvistică, experiența sociologică și cea folclorică nu-i pot fi decât utile:

„Drumul tău ți s-a descoperit: urmează cursurile de celtică, pregătește examenul de la Institutul de Etnologie. Când va fi nevoie de o nouă lumină, ea va veni, fii sigură. Nu-l lăsa la o parte pe Marx. Acum când ți-e să nu pierzi drumul adevărat, ai face-o ușor, crezând că ești consecventă, și atât. Dar nu uita că drumurile mari nu duc numai la o țintă însemnată, ci trec prin ținuturi însemnate. Un lingvist cu pricepere sociologică și folclorică poate da interpretări incomparabil mai bogate și cuceritoare decât un simplu comentator de herbariu filologic (și tu n-ai fost niciodată așa ceva și nici nu vei fi)”²⁸.

Acest fragment de scrisoare, care înmănunchează fraze aproape aforistice, ar putea să constituie, cu o altă ocazie, un bun punct de plecare pentru o discuție asupra rolului pe care Anton Golopenția l-a avut în formarea Ștefaniei Cristescu și reciproc. Căci, dacă de prelegerile universitarilor din țară ori din străinătate au beneficiat pe durata studiilor (deci câteva semestre), dacă discuțiile cu monografiștii, pe teren ori la Seminarul de sociologie, n-au putut fi decât limitate în

²⁶ *Ibidem*, p. 149.

²⁷ *Ibidem*, p. 208.

²⁸ *Ibidem*, p. 214.

timp, experiența vieții împreună – în manieră epistolară ori față către față – au trăit-o cei doi aproape două decenii. Aș îndăzni chiar să spun că, pentru Ștefania Cristescu, discuțiile cu Anton Golopenția au reprezentat chiar una din cele două experiențe formatoare fundamentale de care a avut parte, constituindu-se, de fapt, la nivelul de nuanțare, de adâncire a deprinderilor pe care i le-au adus studiile și lecturile. Legat de cercetările de teren ale Ștefaniei Cristescu, Anton Golopenția vine nu doar cu elogii pentru „omenia iubitoare de toți bieții «informatori»” ori pentru „năzuința năvalnic-neostenită de a pătrunde și de a fi una cu Drăgușul druganelor”, ci vine și cu sfaturi „de bună purtare” între monografiștii prinși în „lațul veninismului”. În faza elaborărilor de text, Golopenția vine cu sugestii de armare a textelor cu o bibliografie la zi, ori, ca atunci când logodnica lui se înscrie la doctorat, cu un plan realist de redactare:

„Cu literatura zic să nu-ți faci prea multă bătaie de cap. În privința aceasta contactul susținut cu materialul dă mai mult. Adeseori prea multă grijă de literatură duce la travestirea completă a faptelor prezentate. Cred că ai scoate maximul din materialul tău, dacă ai căuta să redai icoana vieții magice a unui sat românesc de azi. O descriere întâi de toate, nu o analiză. Adică nu o confirmare a teoriilor actuale despre magie, în cazul unui sat românesc. Aceasta, prea împănată de păsăreasca specialității, ar fi sortită să rămâie necitită. Descriere nu-nseamnă-n gândul meu tablou romanțat în genul Șezătorii lui Amzăr. Mi-o-nchipui bine clădită cu toate subdiviziunile necesare. Însă cu un text bogat în citate. Materialul problemei tale e așa de pitoresc. Proza din aceste citate mi-o închipui explicare și comentariu simplu. Confruntarea cu teoria contemporană în materie de magie ar fi s-o lași pentru o parte finală, care să fie un aperçu asupra temelor pe care le ridică magia cum mai subzistă în satele noastre românești (nu numai în Șanț) pentru lămurirea problemei magiei în genere. Capitolul acesta ar fi să fie savant. [...] Cât despre capitolul teoretic: acolo-ți dovedești știința de teorie înaltă și informație științifică. O prezentare clasificată așa cum a fost dosarul tău de la Cornova ar fi ceva neașteptat și neobișnuit de bun la noi. Câte nu vei mai fi descoperit de atunci? Cât ai văzut și cetit la Paris și acasă îți va ajunge pentru a interpreta și înfățișa materialul tău. Capitolul final voi fi bucuros să-l discut cu tine”²⁹.

Analizând acest plan, Ștefania Cristescu îi răspunde, simplu, într-o scrisoare din 29 februarie 1936:

„Cât despre teza mea, cred că planul tău e cuminte [...] accept să fiu eleva ta. Nu va fi nimic de-mi voi prezenta teza un pic mai târziu. De aceea te rog să nu-mi trimiți chiar nicio carte; eu stau de vorbă cu materialul meu și mă odihnesc”³⁰.

²⁹ Ibidem, p. 389.

³⁰ Ibidem, p. 390.

Finalul paragrafului citat aduce în discuție cel de-al doilea element fundamental în formarea Ștefaniei Cristescu, anume experiența de teren în sine și reflecția sistematică și cumulată asupra ei. Această experiență – așa cum își va aminti în anul 1970 – o ajută să vadă (maussian!) „gospodăria ca pe un fenomen de viață socială totală”³¹:

„M-a impresionat revelația metodologică la care m-a adus experiența mea proprie. Am priceput deodată însemnătatea unor nuclee generatoare de spiritualitate specifică. M-a adus la aceasta cuvântul spor, în special în întrebuintărea «sporul casei»”³².

ÎNTRE MĂRIA NEICHII ȘI ENFANT DÉLICIEUSE – PRIVIRI ÎNDEPĂRTATE ASUPRA PROFILULUI DE CERCETĂTOARE AL ȘTEFANIEI CRISTESCU-GOLOPENȚIA

Priceperea teoretică și metodologică a Ștefaniei Cristescu i-a făcut rapid pe profesorii săi să remarce că au în față o bună cercetătoare. Marcel Cohen, Célestin Bouglé și Jean Marx și-au exprimat elogiile și în scris, atunci când au recomandat-o ca bursieră în al doilea an consecutiv, însă cele mai bune impresii i le-a creat lui Marcel Mauss, care ar fi afirmat: „elle est délicateuse, cette enfant, on voit bien qu'elle pense”³³. Dimitrie Gusti, răspunzând aprecierii lui Bouglé că bursiera este „cu deosebire bine pregătită să profite de șederea în Franța”³⁴, se grăbește să-și comunice și el opinia:

„Colaboratoare apreciată a cercetărilor monografice ale I.S.R. încă dinainte de plecarea ei la Paris, ea este acum, grație progreselor realizate sub îndrumarea dvs., una din cele mai frumoase promisiuni ale echipei de tineri adunate în jurul meu”³⁵.

Pentru colegii ei din cercetările de teren care au premers perioadei de specializare la Paris, Ștefania Cristescu era, simplu, „Măria Neichii”, nume pe care îl dobândise datorită darului ei de cântăreață, între altele și a cântecului „Maria neichii, Marie”³⁶. Apoi, când monografia a intrat în zodia ei tulbure, când conflictele și rivalitățile profesionale s-au ascuțit, monografista cu pregătirea cea mai complexă a fost percepută ca o amenințare, șicanată, marginalizată și etichetată drept „susceptibilă” și „rea”³⁷:

³¹ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*. Ediția a III-a. „Cuvânt înainte și note de Sanda Golopenția”, Paideia, București, 2002, p. 34.

³² Idem, „Note pentru o emisiune radiofonică despre cercetarea monografică, realizată în anii 1970”, p. 532.

³³ Idem, *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 136.

³⁴ Idem, *Sporul vieții*, p. 341.

³⁵ *Ibidem*, p. 347.

³⁶ Informație comunicată de Sanda Golopenția, la 3 martie 2013.

³⁷ Despre strategiile de discreditare a Ștefaniei Cristescu de către colegii ei, vezi Sanda Golopenția, „Introducere”, *op. cit.*, p. 34–41. O interpretare a acestora din perspectiva studiilor de gen se poate găsi la Theodora-Eliza Văcărescu, în articolul *Colaboratoarele înlăturate. Femei în cercetarea sociologică și intervenția socială în România interbelică*, publicat în „Secolul 21”, nr. 1–6/2012, p. 80–121.

„Astăzi i-am spus în treacăt și lui Stahl (din politețe ne salutăm, spunem câte ceva sau colaborăm eventual la redactarea Cununii din satul Șanț, în fond ne recunoaștem însă dușmani. Mai precis el mă crede rea, poate și sunt – sau chiar sunt) că-mi voi trece în toamnă teza”³⁸.

Peste ani însă, în amintirile sale scrise sau relatate și înregistrate de către Zóltan Rostás, Henri H. Stahl recompune narativ o atmosferă monografică luminoasă, recunoscând că Ștefania Cristescu era, în cercetările de teren, „fată cuminte”, „folcloristă tipică și harnică [...] foarte pricepută în meseria ei”, cu studii valoroase, întrucât „a muncit bine și a publicat lucruri foarte interesante”³⁹. În cadrul aceluiași exercițiu de memorie provocate de Rostás, cei mai mulți dintre foștii monografiști îi leagă amintirea de domeniul ei predilect de cercetare. Dacă Harry Brauner știe că „ea se ocupa de descântece”⁴⁰, Paula Herseni, care avea preocupări oarecum apropiate, studiind „superstițiile”, aduce lămuriri:

„ea a făcut mai mult în alte domenii, era în legătură cu nunta, cu gospodăria, pe mine mă interesa strict ce era în legătură cu industria casnică”⁴¹.

Mihai Pop, cu care lucrase în aceeași echipă, dă detalii suplimentare despre terenul lor de la Cornova și despre formația teoretică a colegei sale:

„Acolo cu noi, fiindcă am fost la Cornova, acolo cu noi și cu Brăiloiu, dintre ăștia care făceau literatură, foarte apropiată a fost Ștefania Golopenția. Cristescu o chema ca fată. [...] Era o fată foarte serioasă, nu s-a ocupat de partea ei de folclor propriu-zis, s-a ocupat de descântece din astea, dar... [...] Venea din sociologie”⁴².

Nicolae Dunăre, un „echipist”, și-o amintește pe monografistă povestind din experiența ei de teren, căci ștabela formării noilor discipoli fusese predată de Gusti vechilor săi colaboratori:

„Domnișoara Ștefania Cristescu, mai târziu doamna Ștefania Golopenția... Ei povesteau din trecutul lor, care și aceasta era un fel de informare bibliografică pentru noi”⁴³.

Ipostaza cea mai insolită în care e surprinsă Ștefania Cristescu în portretele colegilor săi de cercetare este cea oferită de ardeleanul Emil Turdeanu, care nu insistă pe calitățile științifice ale acesteia, ci pe latura ei profund umană. La o petrecere din finalul campaniei monografice de la Cornova, din vara anului 1931, serioasa Ștefania, „fată mică și filolog mare” – cum o va numi altă dată soțul ei –, îi

³⁸ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 383.

³⁹ Zóltan Rostás, *Monografia ca utopie*, p. 303.

⁴⁰ Idem, *Sala luminoasă*, p. 78.

⁴¹ *Ibidem*, p. 205.

⁴² *Ibidem*, p. 289.

⁴³ Idem, *Parcurs întrerupt*, p. 60.

destinde pe monografiști, parodiind tocmai obiectul ei de studiu și munca lor, a tuturor:

„La Cornova, am cunoscut pe Ștefania Cristescu. Era o persoană vioaie, întreprinzătoare, din grupul celor «fruntași». [...] Amintirea cea mai vie care mi-a rămas din această ambianță este «serbarea» cu care am încheiat campania monografică. Fiecare secție și-a prezentat «artiștii» săi, care au evocat, în termeni mai mult sau mai puțin persiflanți, activitatea depusă. [...] Ștefania Cristescu, care avea o voce frumoasă și știa să mângâie cuvintele cu mlădieri calde, ne-a cântat, cum era de competența dânzei, care avea misiunea de a culege și studia descântecele și vrăjile satului, un «descântec». [...] Profesorul Gusti nu înceta de a insista să «redactăm» materialul cules, fără întârziere. Mai avea și mania «ședințelor plenare», adunări în corpore cel puțin o dată pe săptămână, ca să referim despre mersul cercetărilor. «Descântecul» Ștefaniei Cristescu nu l-a cruțat: „Pentru a noastră cercetare/ Eu «descânt» de redactare/ Iară Șefului cel mare/ De «ședințele plenare»”⁴⁴.

**„AȘ VREA CÂTEODATĂ, COPILĂREȘTE, SĂ STRÂNG LA MINE SATUL TOT
ȘI NU ȘTIU CE SĂ FAC CU EL...” – ȘTEFANIA CRISTESCU PE TEREN**

După ce am reconstituit, din cioburile amintirilor monografiștilor, un portret fragmentar al cercetătoarei de teren, îmi rămâne, în cele ce urmează, să-l întregesc prin adăugarea chiar a perspectivei Ștefaniei Cristescu, perspectivă decelabilă – spuneam la începutul lucrării – prin recursul la acea categorie privilegiată de documente pe care o constituie corespondența. Într-o perioadă în care textele autoreflexive, de tipul jurnalelor de teren, erau o raritate inclusiv pe plan european, scrisorile pe care Ștefania Cristescu i le expediază lui Anton Golopenția se constituie în adevărate rapoarte privind „mersul monografiei”, dar și în cronici ale cotidianului vieții monografiștilor pe teren, mult mai fidele și mai exacte decât documentele de istorie orală, a căror producere, este lucru cunoscut, antrenează complicatele mecanisme ale memoriei umane.

Am menționat deja că Ștefania Cristescu a participat, începând din 1929, la toate campaniile școlii gustiene, atât în etapa lor de monografii sociologice (Drăguș, Runcu, Cornova), cât și în etapa, de după 1934, de combinare cu acțiunea Echipelor Regale Studentești (la Șant), ori în monografia Gurghiului, de la mijlocul deceniului cinci al secolului trecut, desfășurată sub auspiciile Institutului Social Român.

Activitatea de cercetare a Ștefaniei Cristescu e bine documentată, în sursele disponibile, doar pentru unele din aceste terenuri; pentru altele – cele care premerg

⁴⁴ Emil Turdeanu, „Într-un sat basarabean (Cornova, iulie 1931)”, în Dimitrie Gusti și colab., *op. cit.*, p. 523–526.

momentului instalării dialogului epistolar cu Anton Golopenția – informațiile rămân lacunare. Spre exemplu, despre campania desfășurată la Runc în 1930, știm, din notele din anii 1970, doar că a durat „câteva zile”⁴⁵, la ea luând parte și „19 studenți germani conduși de Helmuth Klocke”. Despre monografia de la Cornova, desfășurată între 25 iulie și 13 august 1931, cunoaștem, din aceeași sursă, că acolo s-a realizat un al doilea film sociologic, primul turnându-se la Drăguș, că a participat un student ceh (Kudrnovsky) și că propria cercetare a căpătat finalități precise:

„Rolul agentului magic (erou al imaginației populare) în Cornova, cu tot procesul de orășenizare. Descântecule: adevărată rezervație”⁴⁶.

Date puține avem, până în acest moment, despre ce și cum a lucrat Ștefania Golopenția la Hodac, în verile anilor 1945 și 1947. Cert este, ne-o confirmă un referat⁴⁷ înaintat de Anton Golopenția lui Dimtrie Gusti, că, în campania desfășurată între 9–31 august 1945, Ștefania Golopenția ar fi urmat să cerceteze, alături de Lucia Apolzan, Ion Apostol și Mircea Biji, viața spirituală a Gurghiului. Referitor la culegerea din anul 1947, avem doar, din partea lui D. C. Georgescu, o înștiințare de alocare de fonduri:

„de către Fundația Regală «Regele Mihai», spre a vă îngădui să vă deplasați în comuna Hodac din județul Mureș și să continuați culegerea începută de Dv. în august 1945 în cadrul echipei monografice pentru studiul regiunii Gurghiului”⁴⁸.

Excelent documentată este campania de la Drăguș, atât în faza de cercetare de teren (în verile anilor 1929, 1932 și, extinsă pe regiune, în toamna anului 1938), cât și în faza de redactare a materialului cules (în verile anilor 1933 și 1934). Am arătat deja că Drăgușul anului 1929 își păstrează, în amintirea Ștefaniei Cristescu, nu doar valoarea inagurală (de „început al drumului”), ci și pe aceea de *teren-scoală*. Cele trei scrisori⁴⁹ pe care ea i le trimite prietenului ei, Golopenția, în 1932, la intervale de câte zece zile, direct din Drăguș, sunt, în fapt, *scrisori-fișe de teren*. Ele dau seama despre o „monografie în care totul se petrece ca mai înainte: pe grupuri și etape”, despre monografiștii prinși în a observa și descrie o „nuntă mare”, dar și despre drumeția lor, pe furiș, în duminică și, apoi, pe culmea Drăgușului, unde au

⁴⁵ Ștefania Cristescu-Golopenția, „Note pentru o emisiune radiofonică despre cercetarea monografică, realizată în anii 1970”, p. 530. Mai exact, monografia comunei Runcu s-a desfășurat, cu 67 de participanți, între 29 iulie și 1 august 1930; cf. Zoltán Rostás, *The Gusti Empire. Facts and Hypotheses*, în „Martor”, nr. 3/1998, p. 10–27.

⁴⁶ Ștefania Cristescu-Golopenția, *ibidem*, p. 530.

⁴⁷ Citat de Sanda Golopenția, „Cronologie”, în Anton Golopenția, *Opere complete*. Vol. I: *Sociologie*. Ediție alcătuită și adnotată de prof. dr. Sanda Golopenția, studiu introductiv de prof. dr. Ștefan Costea, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. CX.

⁴⁸ *Sporul vieții*, p. 417–418.

⁴⁹ Incluse în *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 55–62.

întâlnit „ciobani frumoși ca-n scrisorile lui Daudet”. Mai aflăm despre atmosfera veselă de la masa monografiștilor, lipsiți acum de rigiditatea ședințelor plenare, despre glumele făcute pe seama lui Mircea Vulcănescu pentru care porțiile de mâncare erau întotdeauna prea mici, despre discuțiile cu „profesorii americani, sosiți de curând, a căror cunoștință întârzierea de la masă te-a făcut s-o pierzi”. Rândurile adresate prietenului ei în 17 iulie 1932 ne oferă ocazia rară de a înțelege maniera complexă în care Ștefania Cristescu trăia terenul și empatiza cu informatorii ei, ridicați toți la rangul de prieteni și dătători de „bucurie drăgușană”. Instantaneele pe care ni le oferă acum cu privire la aceștia sunt, în fapt, prolegomene la portretele sintetice din finalul lucrării pe care a dedicat-o, câțiva ani mai târziu, practicilor magice ale femeilor din Drăguș:

„De-abia miercuri [...] am pornit singură cu mine în sat, să-mi revăd bătrânii mei informatori peste care au curs încă trei ani. Și am aflat așa că după Niculae Fogoroș a murit și Damu Codrea, că Ana Bota e beteagă-n pat, că s-o dus și «bătrâna Iovului», singura descântătoare de seamă a satului. A murit și Sofia Nișchii, bunica lui «Ionică cu mielele» (pe atunci băiețel de trei ani, pe care Mihai Pop îl trăgea cu mare bucurie de cap) – Sofia Nișchii, cea mai bună prietenă a mea din Drăguș. [...] «Ionică cu mielele» are acum șase ani, e un băiețel firav (nu mai e bucălatul de altădată), dar are același zâmbet și-și amintește bine de tot de noi: iată și prima mea bucurie drăgușană. Cu mare nerăbdare prind acum momentele libere ale bătrânei Ilina Fogoroș de pe ulița Grădinarilor, care-mi vorbește minunat despre «Măiestre» (fete frumoase ce cântă-n puterea nopții pe sus și care nu sunt decât slujnicele lui Lisandru Machedon, devenite așa deoarece au avut îndăzneala neiertată să bea apă vie din „glăjile” pe care le dăduse acestuia un înger) și despre «Lucru slab» (diavol) și strigoi și ursitoare”.

Rândurile acestea scrise cu sufletul⁵⁰ sunt punctate cu reflecții asupra rostului pe care-l poate avea o cercetare – „zadarnică pedanterie”, ce „se amestecă în viața simplă a acestor oameni simpli”, și al indiscreției pe care o comite un monografist când, transformându-i pe nuntași în „informatori”, îi întreabă lucruri pe care ei le-ar trece bucuroși sub tăcere:

„Te-ntrebi ce caută lângă ei Stahl și de ce se tot ține după «borese» întrebându-le cum le cheamă, de-s rude cu mireasa sau numai vecine (spre marea lor nedumerire) sau indiscreta Ștefania vrând să afle de la «soacra mare» cam cât să coste «păpușii» pe care mirele i-a dat dar la ospăț «soacrei mici» – și multe de acestea”.

⁵⁰ Ideea că fișele de teren constituiau, pentru Ștefania Cristescu, *bucăți de suflet* e recurentă în mărturisirile sale cele mai intime. Spre exemplu, într-o scrisoare pe care i-o adresează lui Anton Golopenția, la 21 februarie 1938, notează: „Tu nu poți pricepe că eu, aici, nu pot face nimic și că-mi pierd vremea simțindu-mi inutilitatea și privind cu durere munca, bucățile rupte din sufletul meu, pierdute în anonim, și din care alții se aleg cu laude (Rapsodia epistolară, vol. II, p. 479).

Sau, invers, despre cum te comporți tu, monografist, cu indivizi care-și doresc statutul de „informator”, îți vorbesc de lucruri de care nu-i întrebi și de subiecte care nu-ți trezesc interes:

„Se mai întâmplă să fiu reținută din drumul meu pe vâlcică în sus de țigani, care mă invită sus pe lemne, se strâng roată în jurul meu (la casa nr. 320 – ?); din grup se desprinde figura de o neobișnuită distincție a băieșului Gheorghe Orășan, care a călătorit prin țară, a fost pe la Curtea de Argeș și care-ți spune fără să te întrebe cea mai lungă orație de nuntă pe care ai auzit-o vreodată, ție, care arzi de nerăbdare să ascuți cu totul altceva”.

Prea de dincolo de timpul rostirii lor, prea (post)moderne erau reflecțiile Ștefaniei Cristescu pentru a fi tratate, chiar de către vizionarul ei partener de dialog, altcumva decât ca niște „notații ermetic-simbolice”.

Culorile luminoase în care monografista a zugrăvit Drăgușul anului 1932 se vor întuneca cu totul în relatările despre campania de redactare, desfășurată la Făgăraș, în luna august a anului 1933. Dincolo de câteva date despre condițiile de cazare⁵¹, scrisorile acestei perioade abundă în notații amare⁵² despre „meschinăriile personale care sunt gata să strice monografia”, despre jalea pe care i-o provocau „dosarele [care] stau prăfuite pe rafturi”, în vreme ce monografistii erau „la Drăguș sau în alte părți”, împărțiți în tabăra celor care lucrau conștiincios (Bernea, Focșa, Herseni, Ionică și Amzăr) și tabăra celor cheflii („băieții cu Stahl în frunte și cele două fete”, care-și pierdeau nopțile „în diverse cărciumi de-aici”). Atmosfera tensionată este sporită, pentru Ștefania Cristescu, de șicanele pe care i le fac unii colegi, refuzându-i colaborarea la redactare, folosindu-i fișele pentru repetarea și dublarea culegerilor ei, de unde mărturisirea-i exasperată:

„Eu, în orice caz, sunt cum nu știi tu de supărată. În momentul ăsta sunt sătulă de monografie și de toi”.

În 1938, în perspectiva organizării viitoare la București a Congresului Internațional de Sociologie, monografia Drăgușului va fi reluată sub conducerea lui Traian Herseni, însă atmosfera de lucru nu se va detensiona cu totul. Prezintă la Drăguș între 20 august și 1 septembrie, apoi între 17 septembrie și 7 octombrie, Ștefania Cristescu, încercând „o reaclimatizare monografică”, îl urmează pe Herseni în lucrul pe regiune, deși are, din nou, parte de sarcini suplimentare, a căror îndeplinire i-ar îngreuna propria muncă:

„Îți scriu din drum spre niște sate cărora nu le cunosc nici numele. Îl aștept pe Herseni să pornim. [...] Lucrez în sate destul de greu (nu am văzut decât

⁵¹ *Ibidem*, p. 168: „Am o clasă imensă, cu trei ferestre mari, o sobă rece și distantă, două dulapuri și o masă mică. O saltea umplută cu paie mi s-a improvizat. Am obținut două cearșafuri necălcate, un fel de pături. Seara însă, grija maternă a doamnei Brăiloiu a scos ca prin farmec două cearșafuri frumoase, Cresin mi-a dat o pernă mică, iar Brutus o față de pernă de două ori mai mare decât cea din urmă. Oricum, am un pat...”

⁵² *Ibidem*, p. 171–180.

șapte). Plouă într-una, e foarte frig și mersul cu căruța o grozăvie. Una e să mergi cum merge Herseni, din duminică în duminică, și alta să mergi zi de zi. Cred că voi sosi bolnavă. Lucrul pe regiune e interesant destul. Îmi place enorm. Dar trebuie să mă întorc în fiecare seară la Drăguș. Am plecat de două ori singură, nu am avut curajul să dorm pe-acolo. În sfârșit, mai am o serie de nemulțumiri pe care ți le voi comunica altădată. [...] Întreaga regiune a Oltului e imposibil de făcut. Fac numai un grup de sate în jurul Drăgușului. Sunt nemulțumită, deoarece am impresia că acum voi merge la întâmplare în sate care-i trebuiesc lui Herseni și nu mie [...] Eu, care am enorm de lucrat la problema mea, m-am trezit cu Herseni spunându-mi că să-i culeg niște basme. Eu însă nu pot lucra la întâmplare. Cum să aleg câteva basme. De ce? Nu am zis nimic, dar nu voi culege. Tot dă zor că acum sunt funcționara Fundației și că trebuie să lucrez ce vor ei”⁵³.

Cercetările de teren desfășurate în satul Șanț⁵⁴ din județul Năsăud (în toamna anului 1935 și vara anului 1936), care adună „monografiști” și „echipiști”, o aduc pe Ștefania Cristescu în contact cu un sat „neînchipuit de frumos” și „destul de interesant” pentru domeniul pe care-l aborda, cu „oameni binevoitori”, iar „ca port și înfățișare, o copie mai puțin reușită a Drăgușului”. Din păcate, asemănarea cu Drăgușul nu s-a realizat doar pe coordonate etnografice, ci și prin reiterarea atmosferei tensionate, unele (vechi) obiceiuri ale monografiștilor „puțini, nepregătiți, neentuziaști și dezordonați” jenând din nou munca Șefaniei Cristescu. Confruntată cu intenția lui Cazan de a publica o culegere de descântece, pentru care, „venit aici cu mult înaintea noastră, a strâns aproape tot materialul care-mi trebuie”, dar și cu interesul brusc al lui Stahl pentru redactarea „Spiritualului”, ea rămâne cu impresia că „atmosfera insuportabilă” a făcut ca monografia din Șanț „cu mers întortochiat și caraghios” să fie „ridicolă și în agonie”.

„ORICE REDACTARE E POSIBILĂ, CU CONDIȚIA CA MATERIALUL SĂ FIE STRÂNS DE MINE...” – DE LA TEREN LA TEXT

Am văzut, în secțiunea anterioară cum lucra Ștefania Cristescu-Golopenția pe teren. În sursele care ne-au stat la dispoziție există câteva indicii și chiar, mai rar, mențiuni explicite despre cum scria cercetătoarea, permițându-ne să schițăm, în linii foarte generale, procesul prin care documentele de teren deveneau texte științifice, publicate ori publicabile.

În prima parte a anului 1936, când Anton Golopenția, în Germania fiind, își redacta, cu avânturi și poticneli, teza de doctorat, logodnica sa îi dezvăluie, pentru a-l sfătui și încuraja în munca sa, maniera în care scria:

⁵³ *Ibidem*, p. 510.

⁵⁴ Pentru cercetările de teren din satul Șanț, utilizez decupaje din scrisorile cuprinse în *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 356–358, p. 408–415 și p. 418.

„Eu mă apuc să scriu uneori fără un plan precis. Și scriind, planul se formează de la sine. De câte ori ai o idee bună, noteaz-o: fișe (totul se uită, altfel) [...] Prima înfățișare a gândului e totdeauna diformă. Firesc e să nu te sperii și, după ce ai scris întâi diform, vii cu răbdare și nu corectezi cuvintele, făcând un amestec inestetic de ștersături, ci te apuci să scrii din nou de la capăt. Să vezi cum se lămurește gândul, și forma după el”⁵⁵.

Obiceiul acesta de a alcătui fișe îi face transparent cititorului de azi nu doar atelierul cercetărilor de teren întreprinse de Ștefania Cristescu, ci și intențiile ei editoriale. De pildă, cele cinci planuri succesive păstrate în arhiva personală, alături de cele cinci sute de fișe diverse și șaptezeci și nouă de formule orale i-au permis Sandei Golopenția să editeze volumul *Descântatul în Cornova-Basarabia*, chiar dacă, în forma visată de autoarea ei, „cartea intitulată *Practica magică a descântatului în Cornova* este o carte pierdută”⁵⁶.

În fapt, fișele de informație, a căror elaborare în teren constituia o practică obligatorie și curentă în monografie, îndosariate pe cadre și manifestări, reprezentau forma primară de valorificare publică a rezultatelor unei anumite cercetări. Pentru Ștefania Cristescu, acestea constituiau și suportul reflecției în orice demers teoretico-metodologic, reflecție tradusă de ea, nu o dată, în sintagma „statului de vorbă” cu materialul. Spre exemplu, răspunzând, la 1 februarie 1942, unei scrisori pe care i-o adresase Traian Herseni, mărturisește:

„[Scrisoarea] mi-a adus în casă aerul monografiilor uitate sub noianul grijilor vieții mele. Am deschis dulapul în care dorm caietele, fișele și cărțile mele dragi și vreo două zile am lucrat sau mai bine zis am stat de vorbă cu ele. Simt însă bine că de acum le vine din nou vremea lor”⁵⁷.

Textele publicate⁵⁸ de Ștefania Cristescu ca rezultat al acestei reflecții sistematice asupra materialului de teren au în comun doar tematica, aceea a practicilor magice, nu însă și perspectiva de abordare a lor și, respectiv, maniera scriiturii, criteriul după care le-am putea clasifica în trei categorii.

O primă categorie ar constitui-o, în opinia mea, cele trei studii de caz care discută diferite aspecte ale fenomenului descântatului în satul Cornova: construcția socială a agentului magic, frecvența formulei magice (pe baza raportului dintre „aria de extensiune în grupul agenților magici” și „aria de folosire socială”)⁵⁹ și, respectiv, tipul descântecului de „strâns”. Foarte tehnice, articolele lasă să transpară

⁵⁵ *Ibidem*, p. 387 și p. 402.

⁵⁶ Sanda Golopenția, *Introducere la ediția întâi*, în Ștefania Cristescu, *Descântatul în Cornova-Basarabia*. Volum editat, introducere și note de Sanda Golopenția, ediția a doua revăzută și adăugită, București, Paideia, 2003, p. 22.

⁵⁷ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Sporul vieții*, p. 409.

⁵⁸ Mă refer aici doar la studiile și lucrările antume, fără a lua în calcul instrumentele de lucru (chestionare și planuri de cercetare). Vezi nota 2.

⁵⁹ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 236.

o concepție teoretico-metodologică de extracție sociologică, fără a neglija, însă, mai ales în privința descântecelor, achizițiile Școlii filologice a lui Ovid Densusianu.

Volumul *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, publicat în anul 1940, constituie singurul element al celei de-a doua categorii. Lucrare de mari dimensiuni, aceasta abordează spiritualitatea domestică drăgușană într-o manieră de lucru declarat aglutinantă:

„Nu trebuie să se socotească apoi că credințele și practicile magice, așa cum le vom prezenta în partea a II-a lucrării de față, se pot găsi toate în cadrul unei gospodării de fapt. Fiind elemente de tradiție, ele se găsesc răspândite pe întreaga suprafață socială a satului, studiul de față oferind material descriptiv ce reprezintă reconstituirea vieții spirituale a unei familii ipotetice, în care credințele și practicile magice strânse din realitatea spirituală a satului s-ar găsi toate în gândurile și gesturile grupului familial care n-ar fi uitat astfel nici unul dintre ele”⁶⁰ [subl. mea – C. T.-M.].

Ștefania Golopenția păstrează sistemul gustian al cadrelor și manifestărilor la un nivel mai degrabă formal, subordonându-l unei concepții teoretico-metodologice personale, catalizată însă de influența maussiană, căci ce reprezintă „sporul casei” dacă nu un fapt social total? Demonstrația că tot arsenalul de credințe și practici magice pus în scenă de femeile din Drăguș e destinat în „a procura, menține și apăra bunăstarea, prosperitatea, «sporul casei»”⁶¹ este magistral construită de autoare, într-o scriitură de mare frumusețe, care-o singularizează în literatura românească de specialitate, apropiind-o, ca stil, peste decenii, de Yvonne Verdier⁶².

În sfârșit, o a treia categorie ar include textul *Componente magice în viața spirituală a țăranimii românești din diferite regiuni ale țării*⁶³, care introduce, având în subsidiar achizițiile teoretice ale dialectologiei geografice germane, perspectiva comparativă în textualizarea experiențelor de teren. Astfel, remarca Ștefania Cristescu, în Cornova prezintă interes „atmosfera superstițioasă”, în care „vrăjitoria e o adevărată obsesie”, iar agentul magic „un adevărat erou în jurul căruia se cristalizează cele mai numeroase și fantastice legende magice”. În Runcu, formulele orale cele mai caracteristice sunt descântecele de deochi, care produc aceeași efervescență narativă în jurul specialiștilor lor ca în Cornova. Drăgușul și Șanțul au în comun credințe și practici magice care vizează „sănătatea animalelor de muncă și a copilului mic”; satul năsăudean aduce, însă, în plus „cele mai frumoase descântece”, mai ales cele de dragoste fiind „de forme variate, de lungimi și frumuseți nebănuite”. Nota comună a practicilor din aceste sate o dă statutul lor

⁶⁰ Idem, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, p. 63.

⁶¹ *Ibidem*, p. 33.

⁶² Yvonne Verdier, „*Façons de dire, façons de faire*”. *La laveuse, la couturière, la cuisinière*, Éditions Gallimard, Paris, 1979.

⁶³ Ștefania Cristescu, „Componente magice în viața spirituală a țăranimii românești din diferite regiuni ale țării”, în Idem, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 261–273.

de „domenii-cotloane ale vieții”, care reușesc să-și păstreze vitalitatea în ciuda modernizării societății.

**„ȘTIU C-ACOLO NU ESTE ÎNCĂ SATUL PE CARE-L CAUT EU ÎN ȘOAPTĂ TĂINUITĂ...”
– DE LA TEXTE LA TEREN**

Chiar dacă lucrările și studiile Ștefaniei Cristescu-Golopenția formulează rareori reguli de urmat în cercetarea de teren – cu neutralitatea și caracterul imperativ pe care-l presupun, îndeobște, aceste reguli – o lectură focalizată poate descoperi că aceste texte subîntind, totuși, o concepție teoretico-metodologică articulată în toate interogațiile ei fundamentale: unde studiem? Pe cine studiem? Cum/cu ce instrumente realizăm cercetarea de teren? Cu ce mize?

În experiențele sale de teren, Ștefania Cristescu n-a avut nicidecum ocazia să-și aleagă singură spațiul cercetării. Satele Drăguș, Runcu, Cornova, Șanț au fost alese de către Dimitrie Gusti și colaboratorii săi foarte apropiați după logici și considerente ce țineau de finalitatea monografiei. Alegerile acestora au fost ofertante pentru problematica de interes a cercetătoarei, chiar dacă o formulare din celebra fișă-confesiune⁶⁴ expediată lui Golopenția în 19 iulie 1932 și reluată *in nuce* aproape patru decenii mai târziu⁶⁵ poate părea surprinzătoare:

„Aș vrea câteodată, copilărește, să strâng la mine satul tot și nu știu ce să fac cu el: mi-e drag, mi-e tare drag Drăgușul; azi la amiază mă duc să-l văd strâns pe pajiștea de lângă cruce, la horă, deși știu c-acolo nu este încă satul pe care-l caut eu în șoaptă tăinuită” [subl. mea – C.T.-M.].

Departate de a exprima un fapt concret, o nemulțumire față de decizia conducătorilor monografiei în alegerea Drăgușului, afirmația încearcă mai degrabă să pună în cuvinte un proces de cunoaștere: un efort cognitiv și afectiv de imersiune în spațiul studiat, de înțelegere și reprezentare a sa în ceea ce are mai profund. Ideea Ștefaniei Cristescu își dezvăluie adâncimile mai ales citită în contextul unor notații, din aceeași perioadă, în care Anton Golopenția încearcă și el să expliciteze maniera în care se produce apropierea față de obiectul de studiu și, în ultimă instanță, cunoașterea:

„Cercetările monografice n-au fost numai întreprinderi științifice în sensul acesta profund al cuvântului. [...] Ele au avut și vor păstra, cred, o altă față, prea puțin vădită, de fința căreia nu prindem veste decât târziu, în împrejurări deosebite. Când ajungem să trăim ani de-a rândul departe de cercetări bunăoară. Fața a doua a cercetărilor a constituit-o viața

⁶⁴ Idem, *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 56.

⁶⁵ Idem, „Note pentru o emisiune radiofonică despre cercetarea monografică, realizată în anii 1970”, p. 531.

«monografiștilor» [...] În timp ce inventariau documentele privitoare la partea sau aspectul din viața satului cu cercetarea căruia fuseseră însărcinați, cei cu sânge de cercetător duceau o luptă, adeseori neștiută nici de ei, plină de peripeții, cu satul în întregul lui, cu satul fiindă și el, și de necuprins. [...] Ținta râvnită a încercațiilor de acest fel e de a răzbi în miezul ființării satului, a rânduiei de viață a anumitor ținuturi de munte, a întrevădea chiar firea lor. Aproximarea ei face din satul sau rânduiala de viață pricepută un prieten, ca tot omul de preț care ni s-a deschis»⁶⁶ [subl. mea – C.T.-M.].

Revenind la satele cercetate de Ștefania Cristescu, ar mai fi de observat că, atunci când, în perspectiva elaborării monografiei Drăgușului, unii cercetători desfășurau studii la nivel de regiune, în întreaga Țara Oltului, deși modul de lucru îi părea „interesant”, plătându-i „enorm”, monografista își dă seama că, într-o perioadă de timp atât de scurtă, un asemenea demers rămâne utopic, căci „întreaga regiune a Oltului e imposibil de făcut”⁶⁷. S-a limitat, așadar, în a studia „un grup de sate din jurul Drăgușului” – 30 la număr, după cum a precizat în lucrarea publicată – a căror alegere nu i-a aparținut nici de această dată, fiind mai degrabă „sate care-i trebuiesc lui Herseni”.

Într-o perioadă în care cercetarea socială era, în spațiul românesc, puternic ancorată în rural, Ștefania Cristescu nu se sfiște să investească și orașul cu calitatea de spațiu de cercetare, în cea mai „acasă” dintre situațiile de teren imaginabile nu doar la acea dată, ci și pentru demersurile târzii de „anthropology at home”. E vorba de convorbirile purtate în serile lunii ianuarie 1939 cu tânăra ardeleană Veronica Găbudean, servitoare în casa unde monografista locuia cu chirie. În urma convorbirilor, au rezultat două carnete mari, însumând peste 1 300 de versuri, care povesteau „mai mult în versuri decât în proză, viața ei”, argument puternic pentru ideea potrivit căreia: „Aici, în plin oraș, folclorul continua să-și exercite funcțiunea lui socială”⁶⁸.

În fapt, chiar în cercetările sale dedicate satelor, Ștefania Cristescu era mereu atentă la gradul de orășenizare al acestora. Spre exemplu, în Cornova, în ciuda pătrunderii unor „forme de viață ale mahalalei orășenești”, acestea nu afectează esența spiritualității magice, „cel mult adăgându-i elemente informale de superstiție citadină”⁶⁹. În Drăguș, un oarecare „orășenism spiritual” e vizibil, am putea spune, în termeni actuali, la nivelul construcției imaginii de sine, femeile manifestând „un fel de jenă de a-și dezvălui credințele spirituale străinului, de teama de a nu fi luat în râs”⁷⁰.

⁶⁶ Anton Golopenția, „Un sat basarabean”, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 510–511.

⁶⁷ Ștefania Cristescu, *Rapsodia epistolară*, vol. II, p. 510.

⁶⁸ Idem, „O poetă populară: Veronica Găbudean”, în Idem, *Sporul vieții*, p. 197–241 [citată de la p. 201].

⁶⁹ Idem, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 209.

⁷⁰ Idem, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, p. 65.

Dintre chestiunile pe care lucrările moderne de tehnica cercetării de teren le abordează, cel mai frecvent apare, în textele semnate de Ștefania Cristescu-Golopenția, chestiunea *informatorilor*. Conștientă că „aproape tot materialul monografic li se datorează acestor informatori”⁷¹, cercetătoarea a avut preocupări constante în a-și perfecționa strategiile de comunicare cu aceștia, mai ales în încercarea de a obține date despre o problematică atât de delicată cum este cea a fenomenelor magice.

În 1934, în încercarea sa de a explica colegilor francezi de la seminarul lui Jean Marx cum funcționa metoda monografică, Ștefania Cristescu a schițat calitățile necesare unui bun cercetător pentru a transforma „sătenii închiși și bănuitori” în „informatori”, apoi „colaboratori de preț” și, în fine, „prieteni” ori chiar, în cazuri mai rare, parteneri de „discuții în care apare o dimensiune teoretică”. Aceste calități ar fi: empatia și respectul („trebuie să-i iubim în fiecare din actele și opiniile lor”), răbdarea, discreția („să nu dăm informatorului impresia că-l pândim în tot ce face”), priceperea sau „darul de a ști să le vorbim” sau, cu alte cuvinte, deținerea unei adevărate strategii comunicaționale, cu trei pași simpli: 1. „ne apropiem de el omenește”; 2. „să-i vorbim de ce-l interesează”; 3. „trecem apoi firesc la problema pe care o urmărim”. Rezultatul aplicării acestei tehnici este că „informatorul va ajunge să înțeleagă ce studiem și va veni singur să ne spună lucruri de care am uitat să-l întrebăm”⁷². Cu o altă ocazie, Ștefania Cristescu discută despre necesitatea ca un cercetător „să-și dea osteneala de-a face ca prezența lui în sat să însemne de fapt aderența la el”, cu miza, formulată aproape malinowskian, ca:

„[...] țaranul să-l recunoască drept unul din lumea lui, venit dintr-un alt sat mai mare și mai depărtat, și care vrea să vadă cum se întâmplă lucrurile pe aici”⁷³,

dar și constatarea amară că dezideratul rămâne utopic: „oricât de mult ai fi intrat în atmosfera satului, oamenii te simt totuși deosebit de ei”⁷⁴.

Și mai interesante și cu un grad de noutate absolută în peisajul editorial al vremii sunt reflecțiile asupra dificultăților pe care i le generează cercetătorului încercarea de a culege în teren informații despre practicile magice⁷⁵. În studiul din 1936, dedicat problematicii *Agentului magic în satul Cornova (Basarabia)*, Ștefania Cristescu observă că, dintre tehnicile magice, poate fi prelevat cu ușurință doar un material obiectiv, care „riscă să nu fie prea interesant”, despre descântat: „riturile manuale și formula orală, condițiile lor de realizare, obiectele întrebuițate

⁷¹ Idem, *Studiul monografic al satului românesc*, p. 103.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Idem, „Paul Saintyves: *Manuel de folklore*”, p. 178.

⁷⁴ Idem, *Agentul magic în satul Cornova (Basarabia)*, în Idem, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 210.

⁷⁵ În antropologia occidentală, întrebări asemănătoare și soluții care converg cu intuițiile Ștefaniei Cristescu a propus Jeanne Favret-Saada, „*Les mots, la mort, les sorts*”. *La sorcellerie dans le Bocage*, Paris, Gallimard, 1977.

în fiecare caz etc”. Cu toate acestea, fenomenul descântatului nu ar putea fi surprins decât rareori *in actu*, căci „faptul social ar fi stingherit, iar cel care ar încerca-o ar fi considerat importun”. Sunt oferite, apoi, soluții concrete pentru cum, „cu puțin talent”, pe teren „se pot crea însă împrejurările care să dea o reconstituire echivalentă cu un caz autentic”:

„Rogi să fii descântat, povestești lucruri auzite în sat (nu trebuie niciodată menționate întâmplări de aiurea, afară numai dacă se încearcă un experiment social cu privire la transmiterea motivelor folclorice), pregătești atent atmosfera”⁷⁶.

Oricât de bine ar stăpâni aceste tehnici de cercetare, sociologul va avea acces doar la „conturul general al fenomenului: cam cum se descântă în satul acesta, spre deosebire de altele”, pe de-o parte pentru că holismul metodologic este irealizabil („toate faptele autentice și toate variațiile lor de la un caz la altul nu vor fi niciodată la îndemână”), iar, pe de altă parte, pentru că în ecuație intră și gradul în care informatorul alege să-și transmită competențele:

„[...] nici nu putem fi siguri că, sub ochii noștri, descântătorul a spus tot ce spune de obicei atunci când faptul social al descântatului se produce în mod natural”⁷⁷.

Numitorul comun al textelor Ștefaniei Cristescu-Golopenția îl reprezintă, așa cum a subliniat Sanda Golopenția, „atenția sistematică acordată femeilor din comunitățile abordate în cadrul campaniilor gustiene și metodologia elaborată spre a da socoteală de felul lor de a trăi”⁷⁸. Mai exact, în lucrările sale, orchestrează vocile descântătoarelor din Cornova, ale boreselor din Drăguș, ale secerătoarelor din Șanț, precum și a poetei populare Veronica Găbudean cu miza de a circumscrie rolul femeii în dinamica tradiției. Explicit formulată, problema apare în *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*⁷⁹, unde se postulează că, în ceea ce privește riturile domestice, „păzitoarea și interpreta de seamă a acestora a fost și este femeia”. Faptul se datorează rolului „cel mai greu în viața economică a gospodăriei” pe care aceasta îl are, structurii ei psihice, afectivității ei puternice, întregii ei vieți, „mai accidentată, mai supusă pericolelor și bolilor” și nicidecum școlarizării precare ori mobilității mai reduse, căci femeile superstițioase:

„nu sunt deloc cele mai proaste femei din sat, ci dimpotrivă cele mai interesante și mai istețe. Ele reprezintă mințile luminate în care tradiția se găsește câteodată impresionant de vie și întreagă”⁸⁰.

⁷⁶ Ștefania Cristescu, *Agentul magic în satul Cornova (Basarabia)*, p. 210.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Sanda Golopenția, „Ștefania Cristescu și Cornova”, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *op. cit.*, p. 676.

⁷⁹ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, p. 44–47.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 47.

Pentru a-și exprima admirația și respectul pentru știința adâncă a acestor femei, Ștefania Cristescu-Golopenția își avertizează cititorul că lista informatorilor de la finalul lucrării „trebuie socotită și înțeleasă ca fiind ceva mai mult decât o simplă anexă”⁸¹. În fapt, pe lângă datele privind cronotopul cercetării și numărul celor cu care a stat de vorbă, autoarea alege să ne creioneze⁸² portretele informatoarelor sale, prin evidențierea unor trăsături – adesea contrastante – care dau seama mai ales de competența lor narativă, de modul în care și-au dobândit-o, de relația cu cercetătoarea și de impactul pe care l-a exercitat fiecare interlocutor asupra ei. Așa aflăm, de pildă, despre evlavia pe care bătrâna Ana Bota o avea față de Biblie, descântece și cărțile de filosofie ale fiului ei; despre Sofia lui Lăică, crescută fără bătrâni, dar care știa „mai multe decât toate femeile din sat” și se bucura de „darul cel mai bun” pe care i-l puteai face, anume „câteva coli de hârtie de scris: îi trebuie pentru a scrie «leturghii» femeilor din sat”; despre Maria Luțian, bătrâna bolnavă care relatează „cu o ciudată încredere «leacuri pentru când te dor picioarele», ea care de-abia le mai poate mișca pe ale sale”.

Contrar părerilor îndeobște vehiculate, conform cărora statutul de bun informator este invers proporțional cu știința de carte, Ștefania Cristescu ne dezvăluie că experiența de teren a demonstrat, în cazul Drăgușului, contrariul, căci „știința de carte nu le împiedică pe unele din ele de a fi adevărate cărți vii de tradiție”. Ba mai mult, femeile „pe care le socotesc ei [drăgușanii] cele mai știutoare în sat”, anume Dogăreasa și Băciocoia, au decepționat-o, într-o oarecare măsură, dovedindu-se dificile și greu de abordat. De pildă, despre Paraschiva Mocanu (Dogăreasa), autoarea mărturisește:

„Fire închisă și îndărătnică însă, cu greu se va decide Paraschiva Mocanu să-ți spuie câte ceva. Ea rămâne pentru mine cea mai ciudată informatoare pe care am întâlnit-o vreodată. N-am reușit să mi-o apropii dintru început și de aceea puține lucruri aflasem de la ea. În ziua de 6 octombrie 1938, a venit singură la mine. Auzise că plec a doua zi și voia să stăm de vorbă. Mi-a spus atunci pe nerăsuflăte lucruri pe care ar fi putut să mi le spună altădată pe încetul. Mi-a atras însă dintru început atenția că pentru aceasta trebuie să-i dau zece lei să-și cumpere sare și să-i mai dau și ceva mâncare. [...] Deși am rămas cu impresia că oamenii o socotesc mai pricepută decât este în realitate, Paraschiva Mocanu e o femeie cu care trebuie să stai de vorbă. Ea reprezintă amestecul de credințe a două regiuni”⁸³.

Deși ar prezenta interes, nu voi deschide aici o discuție despre instrumentele de cercetare – planuri și chestionare – pe care le-a elaborat Ștefania Cristescu, pentru uzul propriu ori pentru a fi publicate și care poartă, toate, precizarea că sunt lucrate „pe baza experiențelor de cercetare la teren și de redactare a materialului

⁸¹ *Ibidem*, p. 63.

⁸² *Ibidem*, p. 169–174.

⁸³ *Ibidem*, p. 171.

cules cu aceste ocazii”⁸⁴. E important, însă, de remarcat faptul că, pentru ca o cercetare de teren să-și atingă finalitatea pe care i-o preconiza monografista, principalul instrument cu care se apleca asupra acesteia era *privirea vie*. O privire pe care-o visa, uneori, hipertrofiată:

„Ar trebui să fii undeva, deasupra satului și a vieții, pentru a putea surprinde această mișcare de suflete, totdeauna așa de discretă că poate scăpa chiar ochiului unui observator avizat”⁸⁵.

Care ar fi, așadar, mizele pe care Ștefania Cristescu-Golopenția le preconiza pentru o cercetare de teren? În primul rând, în considerațiile sale de ordin teoretico-metodologic, ea însuși cel mai adesea pe ideea că orice „cercetare amănunțită și atentă a *actualului viu*” are drept finalitate înțelegerea:

„adevărul[ui] rost al faptelor de cultură tradițională care s-au menținut: ce rol mai joacă, în viața socială de azi a satelor sau a periferiilor orășenești tradiția, alături de curentele științifice și civilizatorii ce-o împresoară din toate părțile?”⁸⁶

Cercetarea *faptelor vii* se cere făcută în adâncime, adică să fie „bine documentată și profundă”, un asemenea demers, chiar dacă „nu reușește să prindă decât o fărâmă de realitate”, fiind preferabil „unei viziuni generale superficiale și false”⁸⁷. Împrumutată din lingvistica saussuriană, perspectiva sincronică e echivalată, în analiza ritualurilor magice, cu *metoda statică*:

„Metoda statică încearcă să prindă aspectul unei stări de fapt – stare care de fapt presupune și ea o curgere și o modificare cât de minimă. [Ea] corespunde metodei sincronice cerute de F. de Saussure în studiul limbilor”⁸⁸.

Recursul la această „metodă statică” nu înseamnă nicidecum, pentru Ștefania Cristescu, și o viziune statică asupra faptelor culturale, cu alte cuvinte punerea între paranteze a caracterului lor datat. Dimpotrivă, faptele culturale sunt, pentru ea, *fapte-în-timp*, dimensiune de neocolit în orice demers interpretativ:

„Căci dacă spiritul poporului nu se poate înțelege complet fără faptele trecutului, el nu apare însă colorat și viu decât în faptele actuale, în care chiar trecutul învie uneori, mai puternic și mai vibrant ca niciodată”⁸⁹.

⁸⁴ Idem, „Chestionarul pentru studiul credințelor, practicilor și agenților magici în satul românesc”, în Idem, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 274.

⁸⁵ Idem, „Frecvența formulei magice în satul Cornova”, în *op. cit.*, p. 236.

⁸⁶ Idem, „Paul Saintyves: Manuel de Folklore”, p. 178.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 174.

⁸⁸ Idem, „Manifestări spirituale – Magie. Introducere și concluzii”, în Idem, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 41.

⁸⁹ Idem, „Paul Saintyves: Manuel de folklore”, p. 179.

Ba, mai mult, cercetătorul trebuie să formuleze interogații cu privire la *dinamica* faptelor culturale, să problematizeze fenomenul creației de noi forme culturale și mecanismele după care această creație se produce:

„Este desigur o problemă frumoasă aceea de a încerca să vezi felul în care folclorul mitic se mai creează, poate, încă în timpul nostru. Imaginația mitică, la îndemâna celui mai umil sătean, mai stabilește ea raporturi între el și lume? Se mai creează mituri sau imaginația lucrează numai în adăugiri la miturile existente?”⁹⁰

Referitor la problema creației folclorice, autoarea a pledat pentru depășirea neapărată a atitudinii „statice și învechite” a „anonimatului în folclor”, argumentând că:

„Studiul științific – pe teren și nu în bibliotecă – atât al epicii cât și al liricii populare dovedește rolul însemnat pe care îl joacă indivizii talentați în viața foclorului. Aceștia, de cele mai multe ori, nu sunt niște simpli executanți ori purtători de folclor, ci sunt ei înșiși niște creatori. [...] De fapt, în ultimă analiză, raportul individ-colectivitate în folclor se reduce la problema raportului între tradiție și inovație în cadrul creației populare”⁹¹.

Cu altă ocazie, cercetătoarea a schițat mecanismele creației folclorice și pentru specii considerate, îndeobște, mai puțin mobile, ca de pildă descântecele, arătând că:

„Crearea variantelor unei formule magice se deosebește însă de crearea variantelor oricărui alt element folcloric. [...] formula e sortită să sufere mai cu seamă schimbări de natură lingvistică, datorită auzirii greșite, combinării de cuvinte etc., schimbări care dau formulei magice un aspect rigid și care-i imprimă mai cu seamă caracterul de neînțeles și bizar”⁹².

A doua mare finalitate a cercetărilor de teren ar fi, în concepția Ștefaniei Cristescu-Golopenția fundamentarea unei tradiții științifice proprii și racordarea ei la tradițiile științifice europene. Recenzând, în 1938, celebrul *Manuel de folklore* al lui Paul Saintyves, trăiește „bucuria recunoașterii unui reconfortant tovarăș de muncă, cu care s-a întâmplat să gândim câteodată la fel”⁹³. Nu același sentiment îl încearcă și când se apleacă asupra *Mitologiei românești* a lui Romulus Vulcănescu, a cărei lectură îi prilejuiește constatarea amară că lumii academice românești îi este proprie „lipsa de apreciere a muncii altuia”, care-l transformă pe orice cercetător

⁹⁰ Idem, „Romulus Vulcănescu: Scurtă privire asupra mitologiei românești”, în Idem, *Sporul vieții*, p. 163.

⁹¹ Idem, „O poetă populară: Veronica Găbudean”, p. 225.

⁹² Idem, „Frecvența formulei magice în satul Cornova”, p. 245.

⁹³ Idem, „Paul Saintyves: Manuel de folklore”, p. 166.

într-un Sisif: „începem munca de la capăt, ca și cum nimeni n-ar fi existat până la noi”⁹⁴.

Admirația pentru tradiția științifică occidentală nu a însemnat, însă, aderarea fără rezerve la ea, căci Ștefania Cristescu, cea atât de centrată pe realitatea terenului, a criticat adesea demersurile interpretative care procustau faptele vii, forțându-le să se supună unei anumite scheme interpretative. De pildă, *primitivologia* este respinsă cu argumente ce aduc în discuție aceeași dinamică a faptelor culturale:

„Așa, explicarea riturilor popoarelor europene în concordanță cu cele ale popoarelor primitive. Ca și cum interpretarea riturilor și actelor magice la popoarele primitive n-ar fi suferit niciodată schimbări sau penetrațiuni, lăsând la o parte alterările care intervin cu timpul, datorită înseși vieții grupului social”⁹⁵.

Sau, cum a dovedit-o cercetarea de teren la Drăguș, credințele și practicile magice privitoare la „sporul casei” nu sunt reductibile la binecunoscutele legi ale lui Frazer și nici indicii ale unei mentalități primitive, ci:

„[...] ele definesc mai degrabă o mentalitate practică economică, în care fiecare gest bătrânesc, deci și cel magic, a fost păstrat cu grijă, ca putând fi util, într-un moment, binelui gospodăriei”⁹⁶.

La fel, un demers de tip *genetic* este considerat „o încercare zadarnică”, fiindcă „e imposibil aproape, în cea mai mare parte a cazurilor, să te sui până la explicația originară”⁹⁷.

În final, nu-mi rămâne decât să sper că această încercare de circumscriere a profilului aparte pe care l-a avut Ștefania Cristescu-Golopenția în istoria studiilor sociale din România interbelică reușește să fie o pledoarie pentru un necesar dialog dintre cercetătorii prezentului și textele acesteia, la fel de *actuale* și *vii* ca faptele care au preocupat-o în teren.

BIBLIOGRAFIE

1. CRISTESCU, ȘTEFANIA (2003), *Descântatul în Cornova-Basarabia*. Volum editat, introducere și note de Sanda Golopenția, ediția a doua revăzută și adăugită, București, Paideia.
2. CRISTESCU-GOLOPENȚIA, ȘTEFANIA (2002), *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*. Ediția a III-a. Cuvânt înainte și note de Sanda Golopenția, București, Paideia.
3. CRISTESCU-GOLOPENȚIA, ȘTEFANIA (2007), *Sporul vieții*. Jurnal, studii și corespondență. Text stabilit, introducere și note de Sanda Golopenția, București, Paideia.

⁹⁴ Idem, „Romulus Vulcănescu: Scurtă privire asupra mitologiei românești”, p. 162.

⁹⁵ Idem, „Manifestări spirituale – Magie. Introducere și concluzii”, p. 39.

⁹⁶ Idem, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, p. 154.

⁹⁷ Idem, „Manifestări spirituale – Magie. Introducere și concluzii”, p. 40.

4. DENSUSIANU, OVID (19669, *Flori alese din cântecele poporului. Viața păstorească în poezia noastră populară. Folclorul. Cum trebuie înțeles. Graiul din Țara Hațegului*, ediție îngrijită și prefațată de Marin Bucur, București, Editura pentru Literatură.
5. ERIKSEN, T. H., NIELSEN, F. S. (2001), *A History of Anthropology*, Pluto Press.
6. GOLOPENȚIA, ANTON (2002), *Opere complete*. Vol. I: *Sociologie*. Ediție alcătuită și adnotată de prof. dr. Sanda Golopenția, studiu introductiv de prof. dr. Ștefan Costea, București, Editura Enciclopedică.
7. GOLOPENȚIA, ANTON (2010), *Rapsodia epistolară*. Scrisori primite și trimise de... (1932–1950), vol. II (Ștefania Cristescu-Golopenția). Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică.
8. GOLOPENȚIA, SANDA (coord) (2012), „Secolul 21”, nr. 1–6/2012: *Școala sociologică de la București*.
9. GUSTI, DIMITRIE (și colaboratorii) (2011), *Cornova 1931*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás, Vasile Șoimaru, Chișinău, Editura Quant.
10. MUȘLEA, ION (1932), *Academia Română și folklorul*, în „Anuarul Arhivei de Folklor” I, p. 1–7.
11. ROSTÁS, ZOLTÁN (coord) (2012), „Transvania”, nr. 10–12/2012: *Despre Școala gustiană – altfel*.
12. ROSTÁS, ZOLTÁN (2000), *Monografia ca utopie*. Interviu cu H.H. Stahl, Editura Paideia, București.
13. ROSTÁS, ZOLTÁN (2001), *O istorie orală a Școlii sociologice de la București*, București, Printech.
14. ROSTÁS, ZOLTÁN (2003), *Sala luminoasă*. Primii monografiști ai Școlii gustiene, București, Paideia.
15. ROSTÁS, ZOLTÁN (2006), *Parcurs întrerupt: discipoli din anii '30 ai Școlii gustiene*, București, Paideia.
16. ROSTÁS, ZOLTÁN (1998), *The Gusti Empire. Facts and Hypotheses*, în „Martor”, nr. 3/1998, p. 10–27.
17. TAROT, CAMILLE (2001), *De la Durkheim la Mauss, inventarea simbolicului. Sociologia și științele religiilor*, traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Timișoara, Editura Amarcord.
18. VĂCĂRESCU, THEODORA-ELIZA (2012), *Colaboratoarele înlăturate. Femei în cercetarea sociologică și intervenția socială în România interbelică*, în „Secolul 21”, nr. 1–6/2012, p. 80–121.
19. VERDIER, YVONNE (1979), *Façons de dire, façons de faire*. La laveuse, la coutrière, la cuisinière, Paris, Éditions Gallimard.

